

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Verschiјnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 10, Nummer 1 / Chesjwan 5757 - November 1996

Oplage 325 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 - Bankrekening 95.24.27.737

DE PLURIFORMITEIT VAN HET JODENDOM EN HET EERSTE CHRISTENDOM

Een actueel thema

Dit thema was op zondag 8 september j.l. de inzet van een studiedag van de Stichting Judaica Zwolle, die daarmee het tweede lustrum van het Zwolse Vrije Leerhuis voor Talmoed en Tora vierde. Omstreeks tachtig deelnemers hadden zich 's morgens verzameld in de synagoge aan de Samuel Hirschstraat, waar om 10.00 uur de dag werd geopend door Peter van 't Riet, voorzitter van de stichting.

Daarna waren er twee lezingen, de eerste door mr R.A. Levisson over *De pluriformiteit van het Jodendom* en een tweede door dr W.H. Zuidema over *De pluriformiteit van het eerste Christendom*. In de pauze werden door drs J.P. Wissink van Uitgeverij Ten Have te Baarn twee nieuw verschenen boeken gepresenteerd, te weten *Jezus en de Chassidiem van zijn dagen* van de Belgische auteur dr G.F. Willems, en *Het evangelie uit het leerhuis van Lazarus, Een speurtocht naar de joodse oorsprong van het vierde evangelie* door Peter van 't Riet.

's Middags na de gemeenschappelijke lunch vonden er diverse workshop over aspecten van het thema van de dag plaats. Tegen vier uur kon Jan Veldhuijzen, die de bijeenkomst leidde, de dag beëindigen met een opwekking het besprokene ter harte te nemen. 's Avonds werd deze feestdag in de synagoge afgesloten met een concert van joods-Nederlandse kleinkunst door het Zwolse ensemble *Balsem*.

In dit bulletin vindt u de tekst van de tweede ochtendlezing door Willem Zuidema. De tekst van de eerste lezing door mr R.A. Levisson zal

(om technische redenen) in het volgende bulletin worden afgedrukt.

Tien jaar Vrij Leerhuis in Zwolle

In zijn openingstoespraak ging de voorzitter van de Stichting Judaica in op het ontstaan van het Zwolse Vrije Leerhuis, waarvoor ruim tien jaar geleden het plan werd geboren.

'In het najaar van 1985 sprak ik enkele keren met Willem Zuidema, die ik in de loop van dat jaar had leren kennen,' aldus Peter van 't Riet. 'Zijn animo om in Zwolle mee te werken aan de oprichting van een leerhuis was snel gewekt. Op 18 december van dat jaar stuurde hij mij een korte schets hoe zo'n vrij leerhuis voor Talmoed en Tora er volgens hem moest uitzien. Daaruit citeer ik het volgende:

De naam van het leerhuis is een toespeling op het Freie Jüdische Lehrhaus in Frankfurt, waaraan de naam van Franz Rosenzweig verbonden is. Veel van wat deze daarin heeft willen vormgeven en bereiken, ligt ook in de doelstellingen van het Vrije Leerhuis voor

Talmoed en Tora. Het wil onafhankelijk zijn van welke gevestigde

belangen dan ook. Het maakt geen deel uit van een bepaald verband. Het woord 'vrij' wil bovendien zeggen dat het leerhuis zonder examen of diploma toegankelijk is. Het staat open voor mensen die wel of niet aangesloten zijn bij een kerkgenootschap, of die zich aangetrokken voelen tot welke levensbeschouwing dan ook.

Twee elementen constitueren het leerhuis: de mensen die willen leren en de leerstof, en deze leerstof is de overvloed van weten en traditie vanaf het begin van Israëls bestaan tot op de huidige dag. In termen van de joodse traditie: vanaf de gave van de Tora op Sinaj tot heden. Het enige criterium is: dat men wil leren en dat men de spelregels van het joodse leren wil aanvaarden (einde citaat).'

Volgens Peter van 't Riet is deze grondslag van het Vrije Leerhuis vandaag nog altijd zeer actueel: 'We leven in een tijd waarin de polen van onverdraagzaamheid en onverschilligheid nog steeds of wederom een grote invloed hebben op onze samenleving. De joodse traditie leert ons te leven in een ander spanningsveld dan dat van onverdraagzaamheid en onverschilligheid, te weten het spanningsveld van sterke betrokkenheid en uiteindelijke verdraagzaamheid.' Ter toelichting citeerde de spreker een rabbijnse uitspraak over de heftigheid van de discussies in het leerhuis:

Zelfs vader en zoon, leraar en leerling worden vijanden als zij met elkaar strijden om de interpretatie van de Tora. Maar als zij er niet bij wegllopen, totdat zij vrienden worden, dan zijn op hen de woorden van Num. 21:14 van toepassing: 'Vriendschap in Soefah'. Lees niet 'Soefah' maar 'sofah', zodat het betekent: 'Vriendschap aan het einde'.

De tekst in Num. 21, die in de context van oorlog en vijandschap staat, heeft in deze

uitspraak een nieuwe betekenis gekregen: Hoe belangrijk de strijd om de waarheid, om de juiste uitleg en toepassing van de Tora ook is, uiteindelijk is er een hoger doel: te komen tot vrede en vriendschap tussen de mensen.

'Een wereld van echte vrede en ware vriendschap is echter geen uniforme wereld, waarin ieder hetzelfde denkt en hetzelfde doet,' aldus Peter van 't Riet. 'De echte sjaloom is er een van pluriformiteit, van veelkleurigheid en van vreedzame coëxistentie van tegengestelde meningen en opvattingen. Het is dat leven met pluriformiteit, dat karakteristiek is voor het Jodendom, maar ook voor het eerste Christendom. Die pluriformiteit willen we op deze dag met elkaar nader verkennen.'

'Velen onder ons zijn de erfgenamen van een christelijke wereld die altijd weliswaar pluriform is geweest, maar die het van zichzelf niet mocht zijn. Eenheid in Christus was eeuwen lang het ideaal, waarvoor veel bloed vergoten is. Met de tanende macht en invloed van de kerken zien we vandaag de dag - gelukkig - veel tolerantere vormen van Christendom ontstaan. Maar daarin staat men vaak nog onwennig tegenover het verschijnsel pluriformiteit.'

'Anderen onder ons staan in de traditie van het Jodendom. Daarin was pluriformiteit eeuwen lang eerder regel dan uitzondering. Maar met de politieke en staatkundige macht die de oprichting van de Staat Israël meebracht, wordt het Jodendom geconfronteerd met een nieuw verschijnsel. In de Israëlsche samenleving groeit het politieke radicalisme, neemt de onverdraagzaamheid soms schrijnende vormen aan en lijkt pluriformiteit minder vanzelfsprekend dan deze vroeger in de diaspora was. De verleiding van de macht, die het Christendom eeuwen lang parten speelde, zou wel eens de uitdaging voor het Jodendom in de 21-ste eeuw kunnen worden.'

Tot slot werd kort stil gestaan bij de afgelopen periode: 'Tien jaar lang hebben Joden, Christenen en wellicht anders gelovigen in het Zwolse leerhuis met elkaar geleerd. Ook vandaag willen we daarmee verder gaan. En we nemen daarbij de uitdaging van onverdraagzaamheid en uniformisme, die actueel is zowel voor het Jodendom als voor het Christendom,

serieus. En hoe kunnen we dat beter doen dan vanuit de rijke joodse traditie en de oudste lagen van het - toen nog joodse - Christendom. Vandaar het thema van deze studiedag: *De pluriformiteit van het Jodendom en het eerste Christendom.*

Afscheid van Willem Zuidema

Na vervolgens alle sprekers te hebben welkom geheten, was er nog een kort moment voor het afscheid van dr Willem Zuidema die als docent van het eerste uur het Zwolse leerhuis na tien jaar verlaat. Met name zijn bijdrage aan de lange leerhuiscursussen zal Zuidema met ingang van het komende seizoen beëindigen. Alleen korte cursussen blijft hij nog verzorgen.

'In het Vrije Leerhuis zullen we je missen,' aldus Peter van 't Riet. 'Jouw wens respecteren we en vandaag kijken we terug op tien vruchtbare jaren die we samen met jou hebben beleefd. We hoorden daarnet al je woorden van tien jaar geleden, die een sleutelrol hebben gespeeld bij de oprichting van het Vrije Leerhuis in Zwolle. Je begon met een cursus 'Inleiding

in het Jodendom'. In het tweede jaar was het 'Op zoek naar Tora'. In het derde jaar 'Isaäk wordt weer geofferd'. In het vierde jaar 'Soloveitchik'. In het vijfde jaar het boek van David Flusser 'Tussen oorsprong en schisma'. En toen was er ons eerste lustrum, waar je de joodse invloed op de christelijke liturgie behandelde.

En het ging verder. In het zesde jaar 'De noachidische geboden'. In het zevende jaar 'Het Achttingegebed'. In het achtste jaar 'Twaalf Talmuedlessen'. In het negende jaar 'Levinas'. In het tiende jaar 'De gein van het leren'. En nu vierten we ons tweede lustrum met je.'

Vervolgens paste Peter van 't Riet de uitspraak 'Maak veel leerlingen' uit het Talmued-traktaat Pirké Avot op Zuidema toe: 'Veel leerlingen maken, dat heb jij in Zwolle en in vele andere plaatsen gedaan. Daar zijn wij jou dankbaar voor. En die dank willen wij jou laten proeven, kosjer en wel. Geniet ervan zoals wij van jou hebben genoten.' Waarna hij het afscheid bezegelde met twee flessen kosjere Carmel-wijn.

(V.l.n.r.) Dr Willem Zuidema en mr R.A. Levisson achter de sprekerstafel tijdens de studiedag van de Stichting Judaica ter gelegenheid van het tweede lustrum van het Vrije Leerhuis in Zwolle.

DE VORMENRIJKDOM VAN HET OUDSTE CHRISTENDOM

door Willem Zuidema

De verleiding is groot geweest om in deze lezing mij in sterke mate te bedienen van de twee boeken die straks gepresenteerd gaan worden, dat van Peter van 't Riet en dat van Gerard Willems. Ik heb gemeend mij tegen die verleiding te moeten verzetten en eerder in te gaan op het feit dat er een taboe lijkt te liggen op de idee dat het oudste Christendom niet zo'n eenheid was als men vaak heeft verondersteld. Waar komt dat taboe vandaan en hoe heeft dat gefunctioneerd?

Verschillen zijn mooi

Er bestaat een aardig grapje: 'Twee Joden, drie meningen'. Als dat uit de mond van een niet-Jood zou komen, dan zou men kunnen denken dat daar een levensgroot vooroordeel achter zou steken. Maar nu blijkt dit een Amsterdams-joods grapje te zijn, dat laat zien hoe men tegen onderlinge meningsverschillen aankijkt. Niet met een gêne, in de zin van: Dat zou toch eigenlijk niet horen! Eerder als een soort zelfspot die gebaseerd is op een stuk zelfkennis en historische ervaring. De historische ervaring leert dat juist de joodse traditie de neerslag is van meningsverschillen. En de grote Traditiewerken van het Jodendom zetten voortdurend contrasterende meningen tegenover elkaar.

Wat dat betreft is er in het Christendom een totaal andere houding gaan heersen. Verschil van inzicht wordt al heel gauw als bedreigend ervaren. Het zou de eenheid kunnen ondermijnen. En historisch gezien is dat ook waar gebleken. Alle grote kerkscheuringen zijn behalve vanwege verschil in politieke inzichten of belangen, ook ontstaan op grond van verschil in religieuze overtuigingen. Ik noem het politieke element met opzet het eerst, omdat juist dat zo werkzaam is geweest in de geschiedenis. Het Calvinisme in Nederland is een factor van betekenis geweest bij de strijd om politieke onafhankelijkheid. Het is mijn overtuiging - en ik lanceer dat hier als stelling - dat die ontwikkeling zich eigenlijk pas heeft ingezet met Constantijn de Grote.

Eén rijk, één geloof, één kerk

Een jaar of zes geleden is hier in Nederland een boek verschenen over Constantijn de Grote, van de hand van Robin Lane Fox.¹ Het is van een respectabel formaat, maar het leest als een roman en de informatie is meer dan een rechtvaardiging voor de dikte van het boek. En het is - dat mag ik erbij zeggen - uitstekend vertaald!

De titel, 'De droom van Constantijn', is wat misleidend. De oorspronkelijke titel correspondeert een beetje met wat nu de ondertitel is, 'Heidenen en Christenen in het Romeinse Rijk', zij het dat in die oorspronkelijke titel de woorden 'tot de bekering van Constantijn' voorkomen, en dat stemt meer met de inhoud overeen. Want wat is die 'droom van Constantijn'? Is dat dat idiote en ongeloofwaardige visioen met het Griekse CHI-RO-teken (die grote X met een grote P erdoorheen) en woorden in het Latijn: 'In hoc signo vincis'? Of was het zijn droom om de absolute macht in dat grote rijk te hebben? Indien dat laatste, dan ben ik akkoord.

Wat dit boek bij mij nagelaten heeft, is de indruk van een genie die het vermogen had mensen in zijn omgeving volstrekt oncritisch te maken. Ik geloof - in tegenstelling tot de auteur - niet zo erg in Constantijns bekering, al zal hij dingen wel echt gemeend hebben. Maar eerst en vooral zag hij in het Christendom een mogelijkheid om het uiteenvallende Grieks-Romeinse Rijk een samenbindende ideologie te geven. En in dat kader kan men ook zijn bijdragen aan verschillende concilies zien, onder meer dat van Nicea in 325, waar de geloofsbelijdenis van

Nicea geformuleerd werd. Maar ook de instelling van de zondag in 321. Hij moet in dat opzicht geleerd hebben van het Jodendom. Een joodse vriend zei eens: 'Niet Israël heeft de Sjabbat in stand gehouden, maar de Sjabbat heeft Israël in stand gehouden.'² Pas dat toe op de zondag en op het Christendom en je hebt iets dat het Christendom ondanks alle verdeeldheid kan samenhouden. Een procédé dat vervolgens de Islam op zijn beurt toepast met de vrijdag.

Dat 'strategische' aspect is wel wat onderbelicht in het boek. Evenals de merkwaardige ontwikkeling van iemand als Eusebius, die in zijn beginjaren een heel kritisch geleerde was en van mening was dat het Christendom geen bestaansrecht had, tenzij het zich verworteld wist in het Jodendom. Maar na intensieve ontmoetingen met Constantijn verandert hij in iemand met een grenzeloze verering voor de persoon van de keizer³ en blijft er van die verworteling in het Jodendom bitter weinig over.

Eén ding is wel duidelijk: Constantijn was een genie. Hij had een Latijnse opvoeding gehad, maar sprak uitstekend Grieks. Hij was volgens Lane Fox 'theologisch' gebrekkig geschoold, maar wist zich er uitstekend uit te redden. Hij kon zo spreken dat zijn gehoor aan zijn lippen hing, de bisschoppen voorop. Hij is de uitvinder van het westerse Christendom. En in dien zin bepaalt hij nog altijd ons denken. En een belangrijke karakteristiek van dat denken is dat *men het eens moet zijn om één te zijn*.

En dit is een karakteristiek die in allerlei literatuur teruggeprojecteerd wordt op de tijd vóór Constantijn. En als men zich niet aan dat 'geloof' houdt, zijn er de wildste dingen mogelijk.

Nog niet zo heel lang geleden heb ik daar een aardig staaltje van meegemaakt. Door een vraag die mij gesteld werd, was ik tegen een passage uit Eusebius aangelopen uit zijn 'Praeparatio Evangelica', die hij geschreven heeft voor hij intensief met Constantijn te maken kreeg. Daarin vertelt hij dat er een oude Phoenicische mythe bestond, van zeker acht eeuwen voor onze jaartelling, die vertelt dat God, om zijn wereld van de ondergang te redden, besloot zijn eniggeboren zoon te offe-

ren. In de kring waar ik deze publikatie aanbood ontstond een complete paniek. En toen het verhaal toch gepubliceerd werd, was er ook onmiddellijke een ingezonden reactie, die vertelde dat ik Eusebius niet goed gelezen had: Ik had nagelaten te vermelden dat Eusebius hierin een heidense voorstelling zag die hij afwees. Maar dat was niet de pointe. Bovengenoemde passage is wellicht eeuwenlang niet tot de studenten in de theologie doorgedrongen, omdat er wellicht 'verkeerde' gevolgtrekkingen uit gemaakt zouden kunnen worden. Een klein telefonisch onderzoek bij een aantal theologen en classici, waarin ik vroeg of zij Eusebius gelezen hadden, leverde unaniem het antwoord 'JA' op. Als ik dan vroeg: 'Wat? Zijn Praeparatio Evangelica?', was het antwoord unaniem maar aarzelend: 'Nee, alleen zijn Historia Ecclesiastica'. Maar die schreef Eusebius ná zijn hersenspoeling door Constantijn, terwijl de Praeparatio Evangelica in het Voor-Constantijnse tijdperk thuishoort. In de Praeparatio openbaart zich een soort vrijmoedigheid die maakt dat men polemiseert tegen andere inzichten, maar hun historische plaats wel erkent, en eventueel zelfs daarin een voorbereiding op het Evangelie herkent.

De veelvormigheid van het oudste Christendom

Het oudste Christendom hoort naar alle waarschijnlijkheid niet tot de Griekse cultuur, maar tot die van het land Israël en na enige decennia tot die van het Midden-Oosten, en dan vooral in steden met hoge concentraties van Joden, zoals bijvoorbeeld Alexandrië, waar rond het begin van onze jaartelling tot zeker zes eeuwen daarna rond de 1,2 miljoen mensen woonden, waarvan éénderde joods. Deze joodse gemeenschap was waarschijnlijk niet alleen griekstalig, maar voor een niet onbelangrijk deel (ook) hebreewstalig. Dat laatste is af te leiden uit het feit dat één van de oudste documenten van de Kabbala, het Sefer Jetsira, het Boek der Schepping, daar ontstaan is.

Er bestond een levendig verkeer tussen de verschillende concentraties van Joden in de Diaspora. En binnen die joodse gemeenschappen was het beslist niet zo dat men van mening was dat men alleen één kon zijn als men het op alle

punten eens was. Integendeel, het werd als een verrijking ervaren als verschillende mensen ook verschillende inzichten hadden. Er bestond een uitspraak die waarschijnlijk dateert van vóór onze jaartelling:

‘Eloe w’eloe divree Elohim Chayyim hen’,

dat is:

‘zowel deze (de woorden van de school van Sjammai) als die (de woorden van de school van Hillel, die de standpunten van de school van Sjammai op bijna alle punten weerspraken) zijn beide de woorden van de levende God’.

We vinden die uitspraak in het Talmoedtraktat Eroevin 13b. Dat wil zeggen dat ook in de leerscholen van Babylonië deze fundamentele notie aanwezig was en gezag had. Het gaat er niet om het altijd maar met elkaar eens te zijn maar om het feit dat de joodse traditie in het algemeen en de Halacha, de gedragscode, in het bijzonder de moeite waard zijn om daar met inzet van alle verstandelijke krachten mee bezig te zijn. Dat wil zeggen dat juist het oneens-zijn dan aanduiding is van de menselijke investering in dat denkwerk.

En naar alle waarschijnlijkheid gold dat ook van de oudste christelijke gemeenschappen in dat gebied. Die stonden minder ver van het toenmalige Jodendom dan het Postconstantijnse Christendom.

Een aardige aanwijzing daarvoor heb ik eens gevonden in een engelstalige publikatie van Saul Lieberman, die midden in de oorlog, in 1944 in een franstalige bundel verscheen, in: *Annuaire de l’Institut de Philologie et d’Histoire Orientales et Slaves*, N° VII, 1939-1944, p. 395 e.v. De titel was: ‘The Martyrs of Caesarea’.

Hij beschrijft in dat opstel hoe zowel Joden als Christenen slachtoffers waren van de Romeinse willekeur, maar ook dat er vaak een intensief contact tussen beide groepen was. Als de Joden het slachtoffer waren en de Christenen gedwongen werden daar getuige van te zijn in

het theater van Caesarea, dan huilden ook zij. En zo ook omgekeerd. Bij de Joden golden de Christenen niet meer als afvallige Joden, maar als gelovigen uit de volkerenwereld.

De relaties tussen beide groepen waren zo sterk dat toen de christelijke gemeenschap geen leraar meer had, de diaken Pamphylus zich tot de leidende rabbijn van Caesarea wendde, met de vraag of de joodse gemeenschap niet iemand te leen had. Rabbi Abbahoe antwoordde dat hij iemand wist die uitstekend daartoe geëigend was - hij had een Babylonische en een Èrets-jis-raëlsche bevoegdheid, namelijk Rabbi Safra. En zo is Rabbi Safra meer dan tien jaar leraar van de christelijke gemeente geweest (vergelijk bAv.Zara 4a).

Het is eeuwenlang ondenkbaar geweest dat een rabbijn leraar zou zijn in een christelijke gemeenschap. Een doorbraak hier in Nederland is voor de oorlog geweest de benoeming van rabbijn Juda Palache als hoogleraar Joodse Wetenschap aan de Universiteit van Amsterdam, in de Theologische Faculteit, en meer dan 25 jaar geleden de benoeming van rabbijn Jehoeda Aschkenasy als hoogleraar aan de Katholieke Theologische Hogeschool in Amsterdam en aan die in Utrecht, die nu gefuseerd zijn tot één Katholieke Theologische Universiteit, waar nu de bekende joodse vrouwelijke geleerde Chana Safrai lesgeeft.

Wat betekent dat voor de voorconstantijnse periode? Als in het land Israël en in Alexandrië zoveel soorten Jodendom mogelijk waren, dan ligt het ook voor de hand dat er een veelheid van soorten Christendom bestond, die ook allerlei vormen van niet-joodse gnostiek omvatte, en waarbinnen het een blijk van engagement was als men energie stak in meningsverschillen. Ook hier gold: ‘Eloe w’eloe divree Elohim Chayyim hen’, ‘Beide zijn de woorden van de levende God’.

Nieuw materiaal dienaangaande

Wat ik tot hier toe gezegd heb, is eigenlijk alleen maar een aanloop om een tweetal boeken aan te kondigen die zo straks door Jan-Peter Wissink, van Uitgeverij Ten Have-Callenbach gepresenteerd zullen worden. Peter van ’t Riet heeft in een hele reeks van boeken al laten zien dat elk evangelie zijn eigen taal spreekt, en uit een

In Jesaja 38:9-22 schrijft koning Chizkia (wiens naam óók met een Chet begint) een psalm. In grote dankbaarheid voor zijn genezing en de 15 levensjaren die hij er van God verkrijgt, dicht hij een psalm op het 'leven'. Het woord *Chaj* komt in deze 'psalm van Chizkia' precies tien maal voor, een volle maat.

De getalswaarde van de Chet is acht. Acht is het getal van de overmaat, van het meer-dan-voldoende. Maar met overmaat moet je altijd voorzichtig zijn. Zo overleefden in de ark acht mensen, maar één van die acht, Cham, (wiens naam 'heet' betekent en óók met een Chet begint, een naam met de getalswaarde 48, een achtvoud), was in zijn gedrag tegenover zijn vader misschien wel één teveel.

Om nu maar een wat positievere wending te nemen: De vreugde van het Loofhuttenfeest 'loopt over' in een achtste dag, de laatste dag, de 'toegevoegde' dag, de dag van de overmaat, het Slotfeest. Zo wordt een pasgeboren jongetje op zijn achtste levensdag (hij heeft dan al één zevende dag, de sjabbat, meegemaakt) besneden.

Ook het Chanoeka-feest duurt acht dagen, ter herinnering aan het wonder waarbij de olie (*sjemen*) voor één dag toereikend bleek om acht (*sjemonah*) dagen lang bij de herinwijding van de Tempel de grote Menora brandend te houden. Er valt dus een duidelijk verband te herkennen tussen de betekenissen van de woorden 'acht' en 'olie' en 'meer-dan-voldoende'. Teruggebracht tot zijn simpelste vorm bestaat de letter Chet uit een horizontaal streepje met aan

de uiteinden twee verticale streepjes (zie afbeelding). In de Megille Tora, de geschreven Tora, ziet de Chet er echter heel anders uit. Daar lijkt de Chet nog het meest op twee vlak naast elkaar geschreven Zajins, die door middel van een klein dakje met elkaar verbonden zijn (zie afbeelding). Sinds de mens uit de Hof van Eden verdreven werd moet hij een evenwicht bewaren tussen de beide Zajins: de Zajin die wijst op het feit dat de mens door God wordt onderhouden (gesymboliseerd door de Zajin van *Zaan*, 'gevoed worden'), en zijn plicht zich te verdedigen (eveneens gesymboliseerd door een Zajin, en wel de Zajin van 'wapenrusting'). Deze beide Zajins in de letter Chet verenigd geven enerzijds aan dat mensen op God dienen te vertrouwen en anderzijds hun eigen verantwoordelijkheid moeten nemen.

Hoewel de vijfde en de achtste letter van het Hebreeuwse alfabet, de Hee en de Chet, sprekend op elkaar lijken, is het opvallend dat de betekenis van woorden waarin deze beide letters worden verwisseld, een scherp contrast vormen. Zo is het enige verschil tussen de woorden *Halleel* (Hee-Lamed-Lamed) en *Challeel* (Chet-Lamed-Lamed) dat je in de tekst kunt zien de hele kleine opening linksboven in de letter Hee. Het verschil in betekenis is echter dramatisch: *Halleel* betekent 'prijzen' en/of 'loven', bekend uit het woord *halleluja*, maar *Challeel* betekent 'ontwijden' of 'ontheligen'. Misschien is dit wel één van de redenen waarom juist in de geschreven Tora-rol een duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen de Hee en de Chet.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING

NAJAAR 1996/WINTER 1997

za 2/11 Sjabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)

zo 3/11 Openstelling Tentoonstelling in Syna-
 goge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle
wo 6/11 Pirké Avot (Vrij Leerhuis 3), 1e bij-
 eenkomst
do 7/11 Bijbels-Hebreeuws 1 (Beginnerscursus),

6e bijeenkomst
za 9/11 Sjabbat Chajeei Sarah (Gen. 23:1-25:18)

ma 11/11 De Tien Woorden (Vrij Leerhuis 2), 4e
 bijeenkomst
di 12/11 Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus), 3e
 bijeenkomst

	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 4e bijeenkomst * Werkgroep Kerk en Israël Twello en Teuge. De heer A. de Jong over <i>De geschiedenis van het Jodendom</i> . Plaats: Gebouw Irene naar N.H. Kerk, Dorpsstraat, Twello. Tijd: 20.00 uur, 2e bijeenkomst	wo 11/12	Pirké Avot (Vrij Leerhuis 3), 6e bijeenkomst
		do 12/12	Bijbels-Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), 9e bijeenkomst
		vr 13/12	8e Dag Chanoeka - Inwijdingsfeest
		za 14/12	Sjabbat Miqqeets (Gen. 41:1-44:17)

wo 13/11	Pirké Avot (Vrij Leerhuis 3), 2e bijeenkomst	di 17/12	Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus), 6e bijeenkomst
do 14/11	Bijbels-Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), 7e bijeenkomst	wo 18/12	Pirké Avot (Vrij Leerhuis 3), 7e bijeenkomst
za 16/11	Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)	do 19/12	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 4e bijeenkomst
-----		vr 20/12	Vastendag van 10 Tevet
di 19/11	Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus), 4e bijeenkomst	za 21/12	Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)
wo 20/11	Pirké Avot (Vrij Leerhuis 3), 3e bijeenkomst	-----	
		za 28/12	Sjabbat Wajechie (Gen. 47:28-50:26)

do 21/11	Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 3e bijeenkomst	za 4/ 1	Sjabbat Sjemot (Ex. 1:1-6:1)
za 23/11	Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)	-----	
-----		zo 5/ 1	Openstelling Tentoonstelling in Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle
ma 25/11	De Tien Woorden (Vrij Leerhuis 2), 5e bijeenkomst	ma 6/ 1	De Tien Woorden (Vrij Leerhuis 2), 7e bijeenkomst
di 26/11	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 5e bijeenkomst	di 7/ 1	Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus), 7e bijeenkomst
wo 27/11	Pirké Avot (Vrij Leerhuis 3), 4e bijeenkomst * Genootschap Nederland-Israel, afdeling Zwolle. Jacques Pagrach over <i>De gang van zaken in de joodse eredienst</i> . Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle. Tijd: 19.30 uur.		Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 7e bijeenkomst * Werkgroep Kerk en Israël Twello en Teuge. De heer A. de Jong over <i>De geschiedenis van het Jodendom</i> . Plaats: Gebouw Irene naar N.H. Kerk, Dorpsstraat, Twello. Tijd: 20.00 uur, 3e bijeenkomst
do 28/11	Bijbels-Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), 8e bijeenkomst	do 9/ 1	Bijbels-Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), 10e bijeenkomst
za 30/11	Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)	za 11/ 1	Sjabbat Wa'eera (Ex. 6:2-9:35)
-----		-----	
zo 1/12	Openstelling Tentoonstelling in Synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle	di 14/ 1	* Genootschap Nederland-Israel, afdeling Zwolle. Dr B. Evers-Emden over <i>De moderne joodse orthodoxe vrouw</i> . Plaats: Synagoge, Samuel Hirschstraat, Zwolle. Tijd: 19.30 uur.
di 3/12	Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus), 5e bijeenkomst		
wo 4/12	Pirké Avot (Vrij Leerhuis 3), 5e bijeenkomst	wo 15/ 1	Kabbala, 1e bijeenkomst
vr 6/12	1e Dag Chanoeka - Inwijdingsfeest	do 16/ 1	Bijbels-Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), 11e bijeenkomst
za 7/12	Sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)	za 18/ 1	Sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16)
-----		-----	
ma 9/12	De Tien Woorden (Vrij Leerhuis 2), 6e bijeenkomst	ma 20/ 1	De Tien Woorden (Vrij Leerhuis 2), 8e bijeenkomst
di 10/12	Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 6e bijeenkomst		

- di 21/ 1 Bijbels-Hebreeuws 4 (bijhoudcursus),
8e bijeenkomst
Bijbels-Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), 8e bijeenkomst
* Genootschap Nederland-Israel, afdeling Hogeveen. Dr Peter van 't Riet over *Het joodse karakter van de evangeliën*. Voor tijd en plaats: 0528-262056.
- do 23/ 1 Toe Bisjwat - Nieuwjaar der Bomen
Bijbels-Hebreeuws 3 (Bijhoudcursus), 5e bijeenkomst
- za 25/ 1 Sjabbat Besjalach (Ex. 13:17-17:16)
-
- wo 29/ 1 Kabbala, 2e bijeenkomst
- do 30/ 1 Bijbels-Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), 12e bijeenkomst

64444444444444444444444444444444@
5 **UIT HET BESTUUR** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

Een nieuwe penningmeester

Tot onze vreugde kunnen we melden dat zich een nieuwe penningmeester voor de Stichting Judaica heeft aangediend: Berend Tiesinga uit Meppel, voor sommigen van u bekend als medecursist bij diverse cursussen in de synagoge. In het dagelijks leven is hij natuurkundedocent aan een school voor voortgezet onderwijs. Een aantal jaren geleden is hij penningmeester van de Lutherse Kerk in Zwolle geweest. Berend Tiesinga volgt bij onze stichting Jo van Beers op, die een trouw bestuurslid was en gedurende een flink aantal jaren de penningen van de stichting beheerde. Diens accuratesse en professionele financiële verslagen zullen we ons nog lang heugen. De overdracht van taken en werkzaamheden vindt in deze periode plaats. Het bestuur zal in kleine kring afscheid van Jo van Beers nemen. We danken hem hier voor zijn inzet en deskundige inbreng en wensen hem en zijn vrouw het allerbeste toe voor de tijd die komen gaat. Ook Berend Tiesinga wensen we veel sterkte met het werk voor de Stichting Judaica.

64444444444444444444444444444444@
5 **ETTY HILLESUM CENTRUM** *
5 **DEVENTER** *
F)))))))))))))))))))))))))))) -

In Deventer is enige tijd geleden de Stichting Etty Hillesum Centrum opgericht. Deze stichting stelt zich ten doel de vestiging, inrichting en instandhouding van een Etty Hillesum Centrum in het gebouw Roggestraat 3, teneinde aldaar aandacht te schenken aan de geschiedenis van de Deventer Joden in het algemeen en aan het leven en werk van Etty Hillesum (en haar familie) in het bijzonder. Ook zal zij aandacht schenken aan thema's zoals rassendiscriminatie, vreemdelingenhaat, nationalisme, fascisme en racisme. Zij zal dit doen door middel van tentoonstellingen, verzamelen van documentatie en bijeenkomsten.

Spoedig na de vestiging van het Franse bewind in Nederland werd in 1796 door de Nationale Vergadering het besluit genomen tot de gelijkberechtiging van de Joden. Op 5 juli 1796 werden de eerste vier Joden in Deventer toegelaten. Snel volgden er meer. In 1798 kocht de kleine joodse gemeenschap een huis op de hoek van de Golstraat en de Brink (het huidige Luxor). Daar hielden ze hun eerste samenkomsten. Weer een jaar later werd een pakhuis aangekocht aan de Roggestraat om daar een tweede, grotere synagoge te vestigen. Dit is het huidige pand Roggestraat 3. Hoewel de feitelijke verbouwing in 1810 nog niet was voltooid, kwamen er soms meer dan 200 personen samen. Na de bouw van de nieuwe, grote, derde synagoge aan de Golstraat in 1892 werd het gebouw Roggestraat 3 in 1897 in gebruik genomen als joodse school. In 1951 moest de kleine groep overlevenden van de Holocaust ook dit gebouw verkopen, waarna het gebouw tot september 1995 dienst deed als bioscoop en filmzaal.

De Stichting Etty Hillesum Centrum heeft nu het gebouw sinds 1 mei 1996 opengesteld voor haar activiteiten. Het correspondentie-adres van deze stichting is: Papenstraat 50, 7411 NG Deventer. Giften zijn welkom op giro 66.76.113.

OVER POSITIEF EN NEGATIEF

door Anja Oostenrijk

Zoals bekend is, spelen geboden en verboden in de joodse traditie een belangrijke rol. In de Tien Woorden komen we beide tegen: 'Eert uw vader en uw moeder' en 'Gij zult niet stelen'. Een merkwaardig verschijnsel is het feit dat soms een voorschrift aangaande één en dezelfde handeling zowel een positieve als een negatieve formulering kent.

In de Talmoed is dat niet zo duidelijk wegens het ontbreken van een systematische ordening. Maar in de *Misjne Tora* (Herhaling van de Wet, 1177) van Maimonides (1135-1204), waarin de regels per halachisch onderwerp op een rijtje zijn gezet, valt het meteen op. Bij de richtlijnen die gelden voor de gaven die aan de armen toekomen, vindt men bijvoorbeeld als eerste opdracht dat men op de hoek van de akker een klein deel van de oogst moet laten staan, en als tweede het verbod om de hoek van de akker geheel leeg te oogsten. Gevallen aren en druiven moet men op de grond achter laten en het is verboden gevallen aren en druiven van de grond op te rapen. Oppervlakkig gezien lijkt een van beide regels overbodig. Ze komen immers allebei op hetzelfde neer? Daarbij zijn we geneigd het positieve gebod superieur te achten aan het negatieve. Een bekend gezegde van Jezus luidt: 'Zoals gij wilt dat de mensen u behandelen, moet gij het hun doen' (Luk. 6:31). Ik heb vroeger op de catechisatie geleerd dat Jezus hiermee een in negatieve termen gestelde uitspraak uit de joodse traditie in positieve zin heeft omgebogen. De uitspraak in kwestie is te vinden in de Talmoed (bSjabbat 31a) in het beroemde verhaal over Hillel, die enkele decennia eerder leefde dan Jezus. Er kwam eens een niet-jood bij Hillel die tegen hem zei: 'Maak mij proseliet op voorwaarde dat je mij de hele Tora leert in de tijd dat ik op één been sta'. Hillel antwoordde hem: 'Wat jou onaangenaam is, doe dat niet aan je medemens. Dat is de hele Tora'.

Onwijs

Dat de genoemde manier van vergelijken nog steeds opgeld doet, bleek mij uit een recente discussie in een landelijk dagblad. In deze krant werd verslag uitgebracht van een toespraak ge-

houden door Hans Küng. De essentie van wat Hans Küng naar voren bracht, was de overtuiging dat wereldvrede onmogelijk is zolang er nog geen vrede is tussen de godsdiensten. Hij bezigde daarbij de woorden: 'Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doet dat ook een ander niet'. In een ingezonden brief werd hierop met enige verontwaardiging gereageerd. Het zou hier gaan om een negatieve verbastering van woorden van Jezus. Hoe komen we hieruit zonder dat het een nieteswelles gesprek wordt? Hillel vat in zijn antwoord de Tora samen in één enkele zin. Maar hij voegt er iets belangrijks aan toe: 'Ga en leer!' Dat wil zeggen: Ga en leer wat deze woorden betekenen. Werk ze uit, discussieer erover met anderen, pas ze toe op concrete situaties, leef ze! Hetzelfde geldt voor de woorden die aan Jezus worden toegeschreven. De twee uitspraken waar het hier om gaat tegen elkaar uitspelen is onwijs. Elk van beide komt uit de joodse traditie en elk van beide leent zich ervoor om in praktische zin uitgewerkt te worden. Het zal blijken dat de 'negatieve verbastering' voorbeelden van positief handelen oplevert en dat de positieve nieuwtestamentische versie ons op het spoor kan brengen van de goede daad die slechts uit welbegrepen eigenbelang wordt verricht.

En om nu nog even op de regels van Maimonides terug te komen: zelfs waar het gaat om zeer concrete kwesties, heeft het zin een positief zowel als een negatief verbod te formuleren. De geboden gelden voor elke situatie, je moet er altijd om denken. Ze dienen om mensen alert te leren zijn. De verboden zijn bedoeld voor situaties van verleiding. Ze dienen om mensen van iets te weerhouden. En alle regels zijn er omwille van de vrede. Als ze - buiten enig verband - gaan functioneren als concurrerende leuzen, is het oppassen geblazen!

Het volgende bulletin verschijnt omstreeks 1 januari 1997. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december te zijn ingeleverd. Adres: Postbus 194, 8000 AD Zwolle.